

ГАЗЕТА “VUCOVINA” ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ АНТИСЕМІТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РУМУНСЬКОЇ ВЛАДИ В ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ В 1941–1944 РОКАХ

З 2 по 7 липня 1941 року Північна Буковина була захоплена румунськими військами. Вже 10 липня вийшов перший номер газети “Vucovina”, яка офіційно стала друкованим органом нової влади. Матеріали газети друкувалися румунською мовою, а її тираж швидко став найбільшим в краї. В Румунії, яка з кінця 30-х років стала союзником гітлерівської Німеччини, періодичні видання швидко перетворилися на інструмент для реалізації антиєврейської політики та насадження антисемітської ідеології. В окупованій Північній Буковині таким інструментом стала газета “Буковина”.

Матеріали газети “Vucovina” були введені до наукового обігу як історичне джерело ще в радянський період. Зокрема, в збірнику документів “Радянська Буковина 1940 – 1945: Документи та матеріали”, що побачив світ 1967 року, було вміщено деякі розпорядження, опубліковані на шпальтах “Vucovina”. Однак, вони не розкривали сутності антиєврейської політики та шаленої антисемітської пропаганди румунів, а були підібрані в дусі радянської історіографії і висвітлювали процес “румунізації”, експлуататорську економічну політику на території краю чи злочини проти комуністів та “мирних радянських громадян”¹. Тому сьогодні, коли в Україні дослідження Голокосту стало можливим, для об’єктивного висвітлення особливостей геноциду буковинського єврейства румунською владою в 1941 – 1944 роках необхідний новий аналіз матеріалів газети “Vucovina” з точки зору сучасних підходів до вивчення історії України в роки Другої світової війни.

У період з 10 липня 1941 по 25 березня 1944 року в газеті “Vucovina”, за нашими підрахунками, було надруковано 177 публікацій, які стосувались єврейського населення, серед них 67 статей, 110 розпоряджень румунської влади, а саме – накази губернаторів Буковини генерала К. Калотеску, К. Драгаліни, постанови та оголошення Рекрутського центру, Директорату праці та соціального страхування, Військового кабінету при губернаторі, примарії Чер-

нівців та інших органів. За шість місяців 1941 року було надруковано 42 публікації антиєврейського змісту, за 1942 рік – 82. У 1943 році спостерігається значне скорочення антисемітських публікацій, а саме – 43. На нашу думку, це можливо пояснити такими аргументами: в 1941 – 1942 роках більша частина єврейського населення Північної Буковини була депортована в Трансністрію, лише в Чернівцях залишено понад 16 тисяч; в 1943 році керівництво Румунії внаслідок зміни ситуації на німецько-радянському фронті на користь СРСР призупинила “остаточне вирішення єврейського питання”. 3 січня по березень 1944 року в газеті з’явилося 12 публікацій, 10 з яких становили оголошення для чернівецьких євреїв, яких звільнили в 1941 – 1942 роках від депортації в Трансністрію, щоб використовувати на примусових роботах на користь румунської армії та держави.

За змістом публікації стосовно “єврейського питання” на шпальтах газети “*Visovina*” можна розділити на дві великі групи. До першої належать публікації економічного змісту, які становили найбільшу кількість. Зокрема, накази губернатора Буковини генерала К. Калотеску, К. Драгаліни, рішення Рекрутського центру, Директорату праці та соціального страхування, Військового кабінету при губернаторі, примарії Чернівців про порядок трудової експлуатації єврейського населення², оголошення цих установ про експропріацію майна буковинських євреїв (нерухомість, автотранспорт, побутові речі, одяг та інше)³, про збір євреїв певних спеціальностей, наприклад, лікарів, для подальшого їх використання на примусових роботах⁴, про перепис залишених євреїв⁵ чи перевірку “авторизацій”, яка, до речі, в 1942 – 1943 роках відбувалася майже щомісяця⁶.

До другої групи належать публікації пропагандистського характеру, які часто були без авторства або передруковувалися з німецьких періодичних видань. Назви публікацій говорять про їх зміст: “Згубна діяльність євреїв в Європі за останні 25 років”, “Радянська фізіономія: євреї всього світу”, “Причиною теперішньої війни є євреї”, “Американське втручання не зупинить занепад та швидке зникнення іудаїзму”, “Євреї та комунізм”, “Євреї та економічний саботаж”, “Суворі антиєврейські заходи в Туреччині”, “Юдо-більшовизм небезпечний для Європи”, “Євреї не мають жодного права

на Палестину”⁷ та інші. В публікаціях постійно наголошувалося про загрозу румунській нації та державі з боку “юдо-більшовизму”, єврейство звинувачували у розв’язанні війни, в економічній кризі і т. д. Також постійно порівнювалося розв’язання “єврейського питання” в інших країнах, аналізувалися та прославлялися антиєврейські заходи в Туреччині, Болгарії, Франції. Взірцем вирішення “єврейської проблеми” для Румунії була гітлерівська Німеччина, тому велика кількість пропагандистських публікацій присвячена анонсуванню антиєврейської політики керівництва Рейху. В 1943 – 1944 роках частина публікацій засуджує ідею створення єврейської держави в Палестині та особливо критикується підтримка США.

В 1941–1942 роках у кінотеатрах Чернівців періодично транслювалися пропагандистські антиєврейські фільми, на які обов’язково мали ходити державні службовці, працівники державних підприємств, учні шкіл, студенти. На шпальтах газети “Bucovina” ми зафіксували рекламу двох фільмів (“Ворожий єврей”, “Збиті з дороги євреями”) та оголошення про обов’язковість їх перегляду⁸. Треба відзначити закономірність, що фільми антисемітського змісту транслювалися саме тоді, коли відбувалися операції з депортації буковинських євреїв у табори Трансністрії (жовтень–листопад 1941, червень 1942 років). Це дає нам підстави говорити, що ці фільми були додатковим аргументом для пояснення неєврейському населенню, чому “євреї – наші вороги”.

Розглянемо детальніше антиєврейські публікації економічного змісту. Вже 30 липня 1941 року генерал-губернатор Буковини Корнелій Калотеску видав наказ №1307, який містив заходи щодо організації та регламентації примусових робіт для єврейського населення⁹. 3 серпня 1941 року цей наказ був опублікований у газеті “Bucovina” – центральному друкованому органі окупаційної влади, – і повторювався в номерах за 4 жовтня, 9 жовтня та 1 листопада 1941 року¹⁰. Зокрема, в ньому зазначалося, що всі власники та керівники підприємств, майстерень, які потребують єврейських робітників, мають дістати дозвіл в Директораті праці та соціального страхування, який фактично виконував функції біржі праці. Нагадаємо, що в 1941 – 1944 роках все єврейське населення Північної Буковини перебувало під контролем та юрисдикцією румунських військ, а саме – під опікою військового кабінету при губернаторі

та жандармерії¹¹. Згадані вище дозволи видавалися на обмежений термін – 30 днів від дати отримання для робітників без певної спеціальності; 60 днів для кваліфікованих робітників; 90 днів для євреїв-керівників майстерень, різних виробництв, у тому числі технічних, для спеціалістів з купівлі-продажу. Паралельно розпочався процес румунізації, тобто кожен єврейський робітник отримував дублера (румуна), якого він мав за короткий термін навчити своєї професії, навичкам, і таким чином готував собі заміну. Часто таких дублерів було декілька. Губернатор Буковини К. Калотеску неодноразово у звітах І. Антонеску обіцяв по можливості швидше замінити єврейських робітників румунськими, говорив про особисту зацікавленість у тому, щоб ця операція була завершена скоріше і повною мірою¹².

На Директорат праці також були покладені функції інспектування та контролю за ефективністю впровадження процесу румунізації. Відповідно до 10 пункту наказу №1307 єврейські робітники, що залучалися на примусові роботи, повинні були отримувати грошову винагороду (зарплату), але лише 70% від суми, тому що 30% переходили у розпорядження фінансового Директорату, які планувалося використовувати для румунізації підприємств¹³. Насправді, аналізуючи архівні матеріали та спогади, можна стверджувати, що ці гроші здебільшого не виплачувались або сума була значно занижена¹⁴. Безпосередньо в канцелярії губернаторства велися щоденні табеля обліку відпрацьованих днів єврейськими робітниками¹⁵. Єврейських робітників заборонялось використовувати “на роботах суспільного значення”. Жоден інший орган влади, окрім Директорату праці та соціального страхування, не мав права видавати дозволи на використання єврейських робітників на примусових роботах, виняток становили лише військові¹⁶.

Невиконання положень наказу №1307 каралося штрафкуванням власників та керівників підприємств, майстерень, магазинів від 2 – 2,5 тисяч лей, а в разі повторення порушень, до 5 – 10 тисяч лей відповідно до рішення Директорату праці. Для великих підприємств сума штрафу для першого порушення становила 4 – 10 тисяч лей, а якщо це повторювалось – 50 тисяч лей та оренда цього підприємства державою. Станом на 1941 рік, навіть якщо не брати до уваги прогресуючу в Румунії інфляцію, для магазинів, майстерень

та підприємств ці суми не були значними. Для порівняння – річна передплата на газету “*Vucovina*” в 1941 році становила 500 лей. Штрафи під загрозою закриття підприємств мали бути погашені протягом трьох днів. Євреям, яких брали на роботу без дозволів, загрожувало інтернування до таборів. Усі покарання здійснювались рішенням губернатора після подання Директорату праці та соціального страхування¹⁷.

Наступним кроком окупаційної влади стало засідання керівництва поліції та військових міста Чернівці та Чернівецького повіту 19 серпня 1941 року, на якому головували 4 особи: командир чернівецького рекрутського пункту, полковник Чезар Кокореску, префект Чернівецького повіту, доктор Ніку Лупу, інспектор поліції Михайло Пеун, начальник поліції м. Чернівці Пауль Аврамович. На засіданні присутні, керуючись наказом №2041, що був опублікований в Урядовому віснику №164 за 1941 рік, котрий роз’яснював та врегулював у Румунії процес використання євреїв на примусових роботах, прийняли рішення видати ідентичний наказ по Чернівцях та Чернівецькому повіту¹⁸.

Відразу ж постає питання, чому наказ стосувався лише Чернівців та Чернівецького повіту? Причина була в тому, що майже все єврейське населення сіл та містечок Північної Буковини в липні-вересні 1941 року спочатку зазнало етнічної чистки з боку зондеркоманди 10б, румунської армії, жандармерії та часткової допомоги місцевого населення, в якій загинуло, за даними радянської Надзвичайної державної комісії (НДК), 7 758 осіб¹⁹, а потім станом на 1 вересня 1941 року було сконцентровано для подальшої депортації в Трансністрію в трьох бессарабських таборах: в Сокирянах – 10 201 осіб, включаючи 1 698 євреїв з Липкан; в Єдинцях – 12 248 осіб; в Вертюжанах – понад 2 тисячі²⁰. В той самий час в Чернівцях та Чернівецькому повіті перебувало 49 497 євреїв, серед яких значну кількість становили кваліфіковані робітники, спеціалісти різних галузей виробництва, лікарі, педагоги тощо²¹.

Отже, наступного дня, а саме: 20 серпня 1941 року, у вигляді плакатів по місту та публікації на шпальтах “*Vucovina*” з’явився наказ №2459 про використання буковинських (читай чернівецьких) євреїв на примусових роботах на користь румунської держави²². Відповідно до наказу все єврейське населення Чернівців та

Чернівецького повіту від 18 до 50 років були зобов'язані з'явитися зі всіма можливими документами, що посвідчували їх особу, в розпорядження до чернівецького рекрутського пункту. На його базі створювалася “Комісія з обліку та контролю євреїв”, яка мала на меті здійснити перепис чернівецьких євреїв для подальшого їх використання на примусових роботах. Комісія складалась з трьох осіб: очолював її вже згаданий Чезар Кокореску, делегатом квестури поліції був комісар Антоній Динге, третім членом комісії став лікар Аурел Попеску. Єврейське населення Чернівців та Чернівецького повіту, починаючи з 25 серпня по 5 вересня 1941 року, повинно було з'явитись перед Комісією в алфавітному порядку у відповідні дні. Наприклад, євреї, прізвища яких починалися з літери “А” та “В”, мусили з'явитись 25 серпня, з літери “С” та “D” – 26 серпня і т. д. “Комісія з обліку та контролю євреїв” працювала щодня з 8.00 до 13.00 та з 16.00 до 19.00. Євреї Чернівецького повіту повинні були з'явитися з документами до відділень поліції та жандармерії на місцях з 25 по 27 серпня 1941 року. Пункт 2 наказу №2459 застерігав, що ті євреї, які не виконають вимоги нової влади і не з'являться перед Комісією, будуть заарештовані й депортовані в табори Трансністрії. Наказ вступав у силу з дня опублікування, його копії були надіслані органам військової та цивільної влади на Буковині.

Для чернівецьких єврейських робітників був встановлений робочий режим з 8.00 до 12.00 та з 15.00 до 19.00, щодня вранці та після обіду проводилася перевірка присутніх на робочих місцях. Окрім того, рекрутський пункт вповноважував власників підприємств, майстерень, магазинів вживати заходів та повідомляти відповідні органи в разі відсутності або інертності євреїв на роботі, пропаганди ними “руйнівних ідей”, що передбачало для цих людей негайну депортацію²³.

Євреї, що з'явилися перед Комісією, були занесені, відповідно до роду занять, професії, в спеціальні табеля й згодом за допомогою поліції викликалися на примусові роботи окремими наказами рекрутського пункту²⁴.

Перехід до Румунії з 1 вересня 1941 року території між Дністром та Південним Бугом (Трансністрія), що було своєрідною платою за участь у війні на боці Німеччини, дозволив румунській

окупаційній владі здійснити план, який не вдався літом, а саме: депортувати за Дністер усіх євреїв Буковини.

4 жовтня 1941 року штаб головнокомандувача румунської армії передав комендатурі м. Чернівці наказ І. Антонеску про депортацію протягом 10 днів усіх євреїв Буковини “в область східніше Дністра”²⁵. Стислий термін депортації пояснюється тим, що планувалося щодня відправляти з Чернівців до Трансністрії 2 потяги по 50 товарних вагонів (для перевезення худоби, промислових товарів), у кожному з яких вміщалося 50 – 70 осіб²⁶. 9 жовтня губернатор Буковини генерал К. Калотеску отримав наказ з Бухаресту і того ж дня оповістив примарію Чернівців, а 10 жовтня військово командування Буковини, що 11.X.1941 все єврейське населення з муніципалітету Чернівців буде впродовж 11 годин переміщено в спеціальний сектор міста, який перетворюється на гетто²⁷.

Операція утворення гетто та подальшої депортації єврейського населення з Чернівців очолив генерал І. Топор, на чолі з яким також була утворена Комісія по евакуації євреїв²⁸.

Паралельно з утворенням гетто, 11 – 13 жовтня 1941 року з Чернівців вирушили перші транспорти. Тоді було депортовано трьома потягами по 50 вагонів 7 053 єврея²⁹.

Увечері 15 жовтня 1941 р., після початку депортації чернівецьких євреїв, до приміщення Єврейського комітету прибув примар Чернівців Т. Попович, який оголосив, що з Бухареста телефоном отримано дозвіл залишити 15 – 20 тисяч євреїв у Чернівцях³⁰. Це рішення було зумовлено необхідністю відновити та підтримати економічну стабільність міста.

Через 48 годин Комітет у справах євреїв (юденрат), який очолював доктор Нейбург, подав 174 табелі єврейських робітників за спеціальностями та категоріями (спеціаліст фізичної чи інтелектуальної праці), де значна частина євреїв записалася декілька разів у різних табелях, щоб врятуватися³¹. Процес видачі “авторизацій” (документ, який давав право на роботу і проживання в Чернівцях) швидко вийшов з-під контролю влади і компетентних органів, з’явилось багато підробок, тому наступні 18 днів працювала Комісія по евакуації євреїв, яка провела ревізію виданих авторизацій й анулювала понад 4 тисячі документів³². Внаслідок перевірки 16 569 євреїв отримали авторизації, 395 осіб депортовано як “кому-

ністів”, 5 619 були представлені до перегляду і згодом більшість з них отримали авторизації з підписом Т. Поповича³³.

Депортація євреїв з Чернівців тривала до 15 листопада 1941 року. На 14 потягах силами 1-го жандармського батальйону, а саме: тринадцятьма командами, було вивезено в Трансністрію 28 391 євреїв³⁴.

У червні 1942 року внаслідок тривалої боротьби між заступником генерал-губернатора Буковини майором Марінеску та чернівецьким примарем Т. Поповичем останнього за сприяння держсекретаря Міністерства внутрішніх справ Жака Попеску було звільнено з посади. Відразу ж Корнелієм Калотеску був виданий наказ про те, щоб депортувати в Трансністрію всіх власників “авторизацій” (дозволів) за підписом Т. Поповича.

Всього за червень 1942 р. із Чернівців у табори Трансністрії було депортовано 4 094 євреїв, а 10 вересня ще 500 осіб³⁵. Таким чином, наприкінці 1942 р. в Чернівцях залишалось понад 16 тис. євреїв.

У 1942 – 1944 роках режим роботи для чернівецьких євреїв був дещо пом’якшений: були змінені години обов’язкової присутності на робочих місцях, з 7.30 до 13.00 та з 15.30 до 19.00; допускалося відлучення на певний час, якщо людина мала при собі відповідний дозвіл, а також встановлювалися менш суворі покарання³⁶.

Рішенням керівника економічного відділу губернаторства К. Кобилянського всі євреї, що залишилися в Чернівцях і використовувалися на примусових роботах у губернаторстві, обов’язково мали купити у військової влади жовту шестикутну зірку, яка коштувала 80 лей, і завжди носити її поверх одягу. Згодом це підтвердив наказ К. Калотеску №43 від 24.08.1942. За будь-яке порушення цього припису покарання було єдиним – депортація в табори Трансністрії³⁷.

Наказ примаря м. Чернівців Трояна Поповича №8 від 09.03.1942 року дозволяв євреям здійснювати в місті покупки на ринках з 10.00 до 12.00, в крамницях з 10.00 до 13.00. Проте 5 серпня 1942 року наказом №30/42 губернатор Буковини генерал К. Калотеску заборонив єврейському населенню перебувати чи пересуватися без вагомих причин та відповідних документів вулицями та площами міста³⁸.

Єврейські робітники, які примусово працювали на підприємствах, у майстернях, повинні були знаходитися лише в приміщеннях і не пересуватися по місту без особливих причин. Якщо румунські власники потребували переміщення євреїв по місту для виконання певних робіт чи послуг, вони діставали спеціальний дозвіл, в якому вказувалося місце роботи єврея та потрібний час для виконання конкретного завдання³⁹.

Таким чином, матеріали, надруковані на шпальтах газети “*Vucovina*” в 1941 – 1944 роках, є вагомим джерелом для дослідження подій Голокосту в Північній Буковині, вони дають змогу виокремити та дослідити регіональні особливості румунської антиєврейської політики та пропаганди. В період з 10 липня 1941 по 25 березня 1944 року в газеті “*Vucovina*” було надруковано 177 публікацій, які стосувались єврейського населення. Матеріали друкувалися румунською мовою, а її тираж швидко став найбільшим у краї. За змістом публікації стосовно “єврейського питання” на шпальтах газети “*Vucovina*” діляться на дві великі групи: до першої групи належать публікації економічного змісту, які становили найбільшу кількість, до другої – пропагандистського характеру, які часто були без авторства або передруковувалися з німецьких періодичних видань. Найбільший інтерес для дослідження становили накази губернаторів Буковини генерала К. Калотеску, К. Драгаліни, постанови та оголошення Рекрутського центру, Директорату праці та соціального страхування, Військового кабінету при губернаторі, примарії Чернівців та інших органів румунської влади.

¹ Радянська Буковина 1940 – 1945: Документи і матеріали. – К., 1967. – С. 196–197, 218–219.

² *Vucovina*. – 1942. – 7 січня. Зберігається у Державному архіві Чернівецької області (ДАЧО).

³ *Vucovina*. – 1941. – 14 липня.

⁴ *Vucovina*. – 1942. – 25 березня.

⁵ *Vucovina*. – 1942. – 15 квітня.

⁶ *Vucovina*. – 1941. – 3 грудня.

⁷ *Vucovina*. – 1941. – 24 липня; 26 жовтня; 1 листопада; 2 грудня; 1942. – 11 січня; 18 червня; 25 листопада; 1943. – 8 березня; 18 червня.

⁸ *Vucovina*. – 1941. – 23 листопада; 1942. – 8 червня.

⁹ ДАЧО, ф. Р–778, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

- ¹⁰ Viscovina. – 1941. – 3 серпня; 4 жовтня; 9 жовтня; 1 листопада.
- ¹¹ ДАЧО, ф. Р-307, оп. 3, спр. 17, арк. 293.
- ¹² Там само.
- ¹³ ДАЧО, ф. Р-307, оп. 2, спр. 35, арк. 4.
- ¹⁴ Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців / Пер. П. Рикла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – 232 с.
- ¹⁵ ДАЧО, ф. Р-307, оп. 2, спр. 126–130, 140–141.
- ¹⁶ Viscovina. – 1941. – 3 серпня.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ ДАЧО, ф. Р-307, оп 1, спр. 2426, арк. 2.
- ¹⁹ ДАЧО, ф. Р-653, оп. 1, спр. 68, арк. 5.
- ²⁰ *Круглов А.* Энциклопедия Холокоста // Еврейская энциклопедия Украины / Ред. И. Левитас. – К., 2000. – С. 197.
- ²¹ *Carp M.* Carte neagra. Suferintele evreilor din Romania. 1940 – 1944. – Bucuresti, 1946-1948. – Vol. III (Transnistria). – P. 42.
- ²² Viscovina. – 1941. – 20 вересня.
- ²³ ДАЧО, ф. Р-307, оп 1, спр. 3096, арк. 6.
- ²⁴ ДАЧО, ф. Р-307, оп 1, спр. 2426, арк. 2.
- ²⁵ Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941–1944 годах / *Сост. А. Круглов.* – К., 2002. – С. 451.
- ²⁶ *Carp M.* Op. cit. – P. 190.
- ²⁷ ДАЧО, ф. Р-307, оп. 3, спр. 10, арк. 224.
- ²⁸ Там само. – Арк. 225.
- ²⁹ Там само. – Арк. 226.
- ³⁰ Вестник Черновицкого общества еврейской культуры им. Е. Штейнберга. – Вып. 5. Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей-гетто / *Ред. Е.М. Финкель, П.В. Рыхло.* – Черновцы, 1996. – С. 46.
- ³¹ Viscovina. – 1941. – 2 листопада.
- ³² ДАЧО, ф. Р-307, оп. 3, спр. 10, арк. 229.
- ³³ Там само. – Арк. 220.
- ³⁴ Там само. – Арк. 230.
- ³⁵ ДАЧО, ф. Р-307, оп. 1, спр. 244, арк. 1–4.
- ³⁶ Viscovina. – 1942. – 16 січня; 1943. – 8 лютого; 1944. – 2 лютого.
- ³⁷ Viscovina. – 1942. – 29 серпня.
- ³⁸ Viscovina. – 1942. – 5 серпня.
- ³⁹ Viscovina. – 1942. – 19 серпня.